

Een verdere verkenning van Gallische dorpen: Halen (Oost-Hageland)

De prefusiegemeente Halen¹ is in het oostelijk deel van het Hageland gelegen, ten oosten van Diest. Het middeleeuwse stadje grenst in het noorden aan Zelem en Linkhout, in het oosten aan Donk, in het zuiden aan Loksbergen, Geetbets en Kortnaken, en in het westen aan Webbekom. Sinds 1977 is het gefusioneerd met Zelem, Loksbergen² maakte al sinds 1964 deel uit van de Halense fusiegemeente. Binnen Halen ligt nog het kerkdorp Zelk, dat al over een eigen kapel beschikte sinds de 17de eeuw.³

Halen heeft een wat aparte geologische voorgeschiedenis. Er is tijdens het Pliocen (7-2,5 miljoen jaar geleden) een zandbodem gevormd die ten noorden van de Ijzerbeek is gelegen. Ten zuiden ervan ontstond al eerder een kleibodem. Later brachten noorderwinden een zandlaag en een zandleemlaag hier bovenop aan. De Demer vormt de grens tussen beide deklagen. Geografisch behoort de prefusiegemeente⁴ Halen dus in feite enerzijds tot het Hageland (zandleemlaag op zandbodem) en tot Vochtig Haspengouw (zandleemlaag op kleibodem).⁵

De vorming van de zand- en kleibodems was dus een gevolg van de specifieke ligging van Halen aan de Diestiaanzee tijdens het Pliocen. De kleibodem was zelfs al eerder ontstaan. Door de vorming van zandbanken uit ijzerhoudende zandsteen ontstonden enkele plaatselijke getuigenheuvels. De Mettenberg (56 m) en Bokkenberg (63 m) beheersen nu nog altijd het landschap hier.

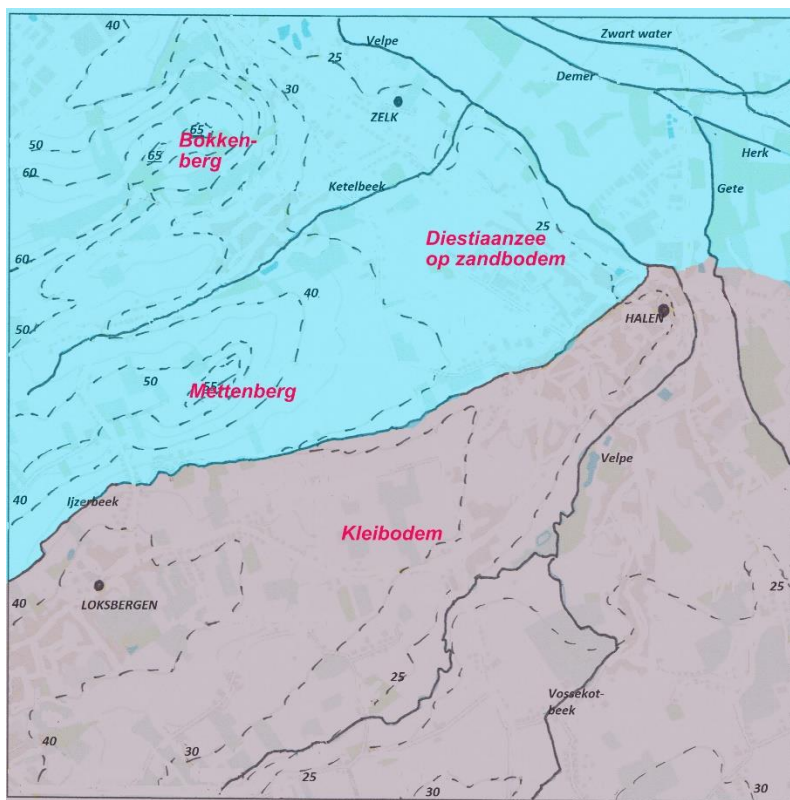
¹ De oppervlakte van de prefusiegemeente (inclusief Zelk) bedraagt 1881 ha, in F. Cleeremans, Toponymie van Halen en Loksbergen, 1928, P. 38. Hij beschrijft Halen als vrij moerassig met beboste heuvels langs de zuidwestkant en de noordoostkant. Ook vermeldt hij in een korte historische schets de Franken die zich hier zouden gevestigd hebben.

² Loksbergen had een eigen kapel sinds het einde van de 18de eeuw en kreeg een eerste kerk in 1838. In 1858 werd het een zelfstandige parochie, en in 1866 zelfs een zelfstandige gemeente met een oppervlakte van ongeveer 700 ha. Zie ook: brochure M. Van Stappen, Een bezoek aan Halen in het midden van de 19de eeuw, 2009.

³ Er kwam een kerk in 1784. Opvallend is dat op de Ferrariskaart bij slechts enkele huizen rond de kerk het nummer 78 is vermeld, dat duidt op de bediening vanuit de plaatselijke kerk. Bij de meeste huizen staat het parochienummer van Halen (79) vermeld.

⁴ In wat volgt wordt met Halen dus altijd de prefusiegemeente bedoeld, inclusief het kerkdorp Zelk.

⁵ Zie ook: De verdere evolutie van de mens in het Pliocen, ook: Het Pleistoceen: de eerste tweevoeter zet voet aan de grond in onze streken, www.stap-brug.brug. Verschillende auteurs laten de Demer (in het noorden) en de Gete (in het oosten) de grens vormen van het Hageland. Gemakkelijkshalve volgen we hier ook deze werkwijze.

Situatiekaart Halen tijdens het Mioceen/Pliocceen. De 25 m-hoogtelijn volgt enerzijds de vallei van de Velpe van het zuidwesten naar het noordoosten. Een tweede 25 m-hoogtelijn ligt wat zuidelijker en loopt dan naar het oosten, richting Gete.⁶

Verschillende beken en rivieren hebben hier hun monding in de Velpevallei:

- De Ijzerbeek komt uit Loksbergen en loopt langs de Mettenberg naar het centrum en mondt uit in de Velpe
- De Velpe⁷ komt uit Kortenaeken, loopt in een bocht rond het centrum en keert dan terug richting Zelk waar ze in de Demer vloeit.
- De Gete⁸ komt uit het zuiden en nadert de Velpe heel dicht in de buurt van het centrum om dan meer noordelijk ook in de Demer te stromen.

De Demer⁹ is dus eigenlijk de moederrivier die hier lokaal het afstromende water opvangt. De meeste nieuwe beekvalleien ontstonden tijdens het koudere Laat-Glaciaal, de laatste ijstijd (15.000-10.000 jaar geleden).

⁶ Eigen collectie.

⁷ De Velpe ontspringt in Opvelp op de taalgrens en stroomt voorbij Vissenaken (Tienen).

⁸ De Kleine en Grote Gete ontspringen beide in Wallonië. De Kleine Gete loopt dan via Zoutleeuw, de Grote Gete via Tienen. Ze vloeien samen in Budingen, ten zuiden van Geetbets gelegen.

⁹ De Demer ontspringt boven Tongeren, en loopt dan o.a. via Diest en Aarschot naar de Dijle, die uit de richting van Leuven komt.

Situatiekaart Halen met enkele waterlopen: Demer (dm), Gete (gt), Velpe (vp), Ijzerbeek (yb), Ketelbeek (kb), Halense beek (hb)¹⁰. Gete en Demer vormden de grenzen van het oude hertogdom Brabant.¹¹ Specifieke plaatsen bij de Galliërs zijn aangeduid met een * (=bewakingszone) en + (=sacrale plaats).

¹⁰ Verder nog Vogelzangbeek (vb), Vossekotbeek (vk), Winkelbeek (wb), Haakbeek (hk), Melsterbeek (mb).

¹¹ Kaart uit eigen collectie. De wegen zijn gebaseerd op de Ferrariskaart. Enkele oude toponiemen (<1600) zijn aangeduid op basis van de bevindingen van Cleeremans in zijn Toponymie van Halen en Loksbergen.

Op de Ferrariskaart staan uitgebreide natte weilanden getekend in de Velpevallei, ook langs Gete, Ijzerbeek en Ketelbeek en tussen Velpe en Demer. Naast deze weilanden liggen overal akkerpercelen, ook rond de plaatselijke heuvels. Meer naar het zuidoosten liggen enkele bossen. Halen heeft dus altijd een vrij natte geschiedenis gekend, nu nog trouwens. Het is ook deze ligging aan het water die historisch een bepalende rol heeft gespeeld bij de eerste vestiging van Gallische landbouwers en bij de latere stadsontwikkeling in de Middeleeuwen.

Gallische dorpen

Tweeduizend jaar geleden werden onze streken bevolkt door Gallische volkstammen. Ondanks het feit dat men dan vaak over natuurvolkeren en zelfs barbaren spreekt in een tijd die als prehistorie wordt aangeduid, hadden deze vroege bewoners heel wat meer in hun mars dan dat we vermoeden.

De mens leefde toen van wat de grond opleverde. Hij oogstte landbouwgewassen, liet zijn vee grazen op een van de vele graslanden. Men maakte toen gebruik van hout, leem, zand, klei om gebruiksvoorwerpen te maken en huizen te bouwen. Stenen, takken en beenderen van dieren konden dienen als werktuigen en uit schapenwol weefde men kleren. Het land werd al bemest en men gebruikte door ossen voortgetrokken ploegen.¹² Geleidelijk aan had men ook de technologie leren kennen om ijzer en brons te winnen uit ertsen die eveneens uit de aarde kwamen.¹³ Wanneer het aan iets ontbrak bekwam men het wel via ruilhandel.¹⁴

De mensen die hier toen leefden waren afstammelingen van de eerste landbouwers die zich hier hadden gevestigd vanuit het Midden-Oosten, zowat 7.000 jaar geleden. Ze troffen hier nog de lokale jager-verzamelaars aan. Ongeveer tweeduizend jaar later trekken vanuit het gebied ten noorden van de Zwarte Zee, dus de regio van het huidige Oekraïne, rondtrekkende herders een groot deel van Europa binnen. Ze hadden het paard gedomesticeerd en brengen hun begrafenisrituelen (grafheuvels) en hun Indo-europese taal mee. Er ontstond toen vermoedelijk een vermenging tussen de eerste landbouwers en de binnentrekkende herders.

Met de introductie van de landbouw heeft de mens zich in een nieuw bestaan gestort waarbij vooral zware arbeid voor de meesten het dagelijkse lot zou worden. Slechts een kleine elite van leiders en ambachtslui hielden zich met andere zaken bezig.

In de eeuwen voor het begin van onze jaartelling leefden hier dus de afstammelingen van jager-verzamelaars, van de eerste landbouwers en van rondtrekkende herders. Ze hadden de genetische bagage van hun voorouders in hun bloed en beschikten over wat men een culturele bagage zou kunnen noemen, die gedurende duizenden jaren was gevormd. Voor het eerst werd ook in onze streken beslist om zich ergens vast te vestigen en het zwerversbestaan achter zich te laten. De eerste gehuchten zullen hier ontstaan.

De lokale bevolking werd door de Romeinen aangeduid met de term Galliërs. De Grieken spraken eerder voor het eerst van Kelten die een barbaarse taal spraken (het Indo-Europees). De Romeinen zouden dan beginnen spreken van de Gallische Kelten in o.a. Frankrijk, en van de Gallische Belgen in onze streken. De verschillende volkstammen zoals de Menapiërs, Nerviërs en Eburonen zijn hier gekende voorbeelden van.

¹² D. Geerts, Een rivier van mogelijkheden: Demer en mens tijdens de laatste drie millenia voor Christus vanuit een historisch-ecologisch perspectief, 2020.

¹³ Op verschillende plaatsen werden kuilen ontdekt die ontstonden bij de leemontginning.

¹⁴ M. Van Stappen, Over het leven van onze Gallische voorouders in de 'prehistorie': de La Tène-periode (Ijzertijd) in vier Vlaamse regio's (Waasland, Meetjesland, Pajottenland, Oost-Hageland), Vlaamse Stam.

Op het moment dat Caesar met zijn legioenen de Gallische stammen zou overwinnen, had zich al een goed gestructureerde Gallische maatschappij gevormd die leefde van de landbouw en de handel. Lokale stamleiders en priesters bestuurden de dorpen. Overal waren er al verbindingswegen aangelegd.¹⁵ Op bevaarbare waterlopen gebeurde het transport met een soort eiken kano's.¹⁶ De bevolking begon ook sterk aan te groeien en er was een toenemend belang van de familie die het erf als privé-bezit generatie op generatie begint door te geven. Alles wordt ook territoriaal afgebakend.¹⁷ De Galliërs stonden ook bekend als een krijgslustig volk die alles bewaakten.

Eigenlijk stonden de Galliërs op het punt om een groot Gallisch rijk te vormen.¹⁸ Hun plannen werden net op tijd gedwarsboomd door de Romeinse invasie. Een paar eeuwen later hadden hun burenen, de Germanen, wel hun plannen kunnen uitvoeren en waren er zelfs in geslaagd om de Romeinen ten val te brengen. Om maar te zeggen, hoe de geschiedenis soms zijn onverwachte kantelpunten kan kennen.¹⁹

Archeologische sporen uit de IJzertijd (vanaf 800 voor Christus) kunnen ons iets leren over de vindingrijkheid van de Galliërs om hun hoevegebouwen te construeren. Men koos toen meestal een goed gelegen plaats in de nabijheid van een waterloop én met vruchtbare landbouwgrond. Het hout vond men in een van de vele bossen. Men groef paalkuilen waarin de bewerkte boomstammen werden geplaatst, maakte een dakgebinte vast met touwen en bedekte dit met gedroogd riet. De wanden werden opgevuld met gevlochten takken en bestreken met leem. In de buurt van een nederzetting werden soms kleine graanopslagplaatsen, broodovens en waterputten terug gevonden. De akkers werden in de buurt van hun hoeve aangelegd en bewerkt. Aardewerkscherven, vaak versierd, duiden op het beheersen van een ambacht dat al veel langer was uitgevonden. Ook de kennis van het ijzergieten²⁰ en ijzersmeden was al in sommige dorpen ingeburgerd.

¹⁵ Deze wegen dienden voor de vele handelscontacten en de onderlinge contacten tussen de dorpen. Vervoer gebeurde vaak al met kar en paard. Men bereed ook al paarden.

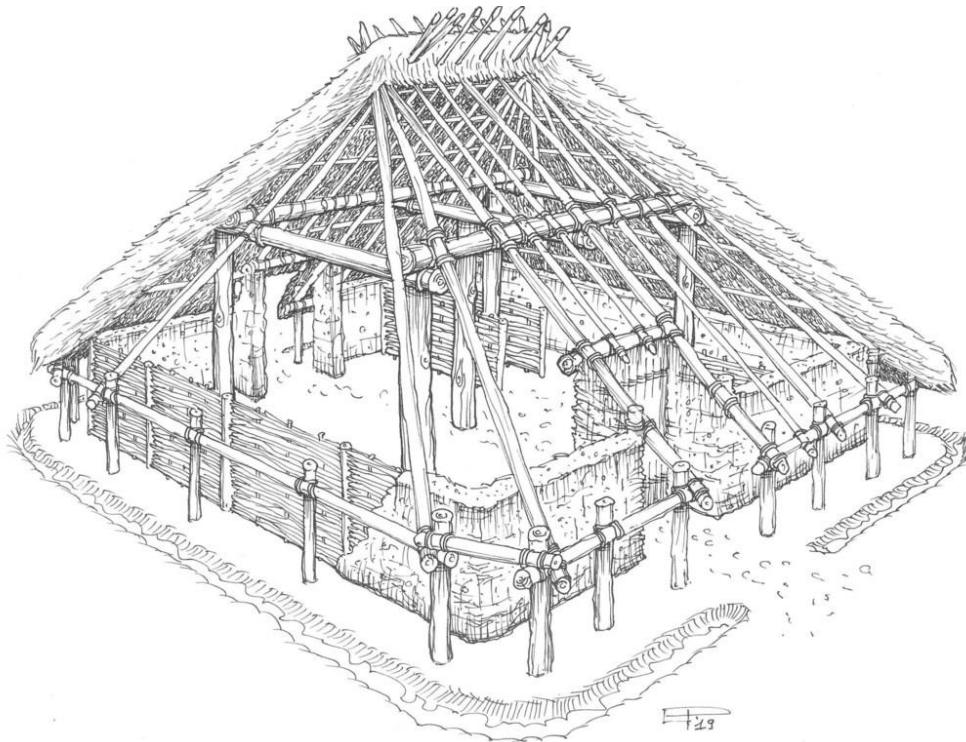
¹⁶ D. Geerts, Een rivier met mogelijkheden.

¹⁷ D. Geerts, Een rivier met mogelijkheden.

¹⁸ Men spreekt hier van een complexe landbouwsamenleving waaruit een staatssamenleving groeit, een fenomeen dat ook bij andere culturen kon worden waargenomen.

¹⁹ Vanaf 400 v. C. waren de Kelten al Noord-Italië binnengevallen en konden ze oprukken tot Rome. In Griekenland werd Delphi verwoest.

²⁰ Het is opvallend dat Indo-Europese volkeren ook steeds een grote metallurgische kennis hebben gehad.

Skelettekening van een hoevegebouw uit de IJzertijd te Nieuwkerken (Waasland)(+bron). Men noemt dit ook woonstalhuizen omdat mens en dier onder één dak leefden. Het feit dat men dergelijke constructies toen al kon maken, is illustratief voor het niveau dat de dorpsbewoners toen al bereikten.

Het is duidelijk dat onze Gallische voorouders reeds een gestructureerd ambachtelijk en cultureel niveau hadden bereikt. Het zou in feite de basis gaan vormen voor de latere levenswijze van de mens in de Middeleeuwen. Zo veel verschillen zullen er uiteindelijk niet komen.

Druïden communiceren met de natuurgoden en de doden

Lokale priesters of ook druïden genoemd leidden de begrafenisrituelen bij het overlijden van een dorpsbewoner. De Galliërs kenden in de IJzertijd vooral het cremëren van hun doden. Voorouderverering stond steeds vooraan en de reis naar de 'andere wereld' werd grondig voorbereid.

De verschillende stammen leefden in een natuurwereld met bergen, bossen en rivieren die alle als natuurgoden werden vereerd. Bomen speelden een belangrijke rol, met hun wortels diep in Moeder Aarde en hun takken die tot aan de hemel reikten waar zon en sterren zich thuishielden en van waaruit donder en bliksem konden neerdalen. De druïde was de enige die met de goden kon praten. Hij was ook de lokale wijze man die onderricht kon geven en zijn advies gaf bij onenigheid. De verworven kennis was al eeuwenlang opgebouwd, en enkel gekend door deze priesters. Bij de Galliërs bestond het schrift nagenoeg niet, zodat het moeilijk is om in hun leefwereld binnen te dringen. Het is verder bekend dat druïden jaarlijks naar een bijeenkomst trokken in het heiligdom van de Carnuten, centraal gelegen tussen de bronnen van de Loire en de Seine.²¹

Op sommige plaatsen zijn hier rechthoekige grafmonumenten (vanaf 15 op 15 m en vaak groter) gebouwd bestaande uit palenrijen en omgeven door greppels en houten vlechtwerk. Enkele paalgaten en kuilen zijn nog de restanten hiervan.

²¹ D. Timmermans, Gallisch Brabant, Wereld van toponiemen, 2021.

Archeologische Gallische vondsten in Halen

Op de rechteroever van de Gete werd een belangrijke site ontdekt, dus te situeren iets buiten het oude dorpscentrum van Halen. In de buurt van een ouder urnenveld²² werden verschillende plattegronden (paalkuilen) van hoevegebouwen en graansilo's ontdekt. Er zijn ook aanwijzingen voor een pottenbakkersactiviteit.²³ Iets noordelijker werd een mooi behamerd zwaard in een veenlaag teruggevonden (Poterijbroek). Het zwaard was nog in vrij goede staat en moet dus vermoedelijk lange tijd in een waterige omgeving hebben gelegen. Het is bekend dat de Galliërs zwaarden in rivieren en moerassen gooiden als een soort offer aan de goden.

De archeologische site (AS) is gelegen in een akkergebied met zowel ten noorden als ten zuiden natte weilanden. Ten noorden ligt het Poterijbroek aan de rivier de Herk.²⁴

Zoals op vele andere plaatsen zijn er ook in Halen en omgeving weinig archeologische vondsten beschikbaar. Vele sporen zijn ook verloren gegaan door bv. het bewerken van velden of het bouwen van huizen. En wat de Galliërs ons hebben nagelaten is ook bitter weinig: de doden werden verbrand, het hout dat voor hun huizen werd gebruikt is door de natuur afgebroken –enkel de paalkuilen duiden nog op vroegere constructies-, ook de meeste ijzeren voorwerpen hebben de tand des tijds niet doorstaan. Soms kan men op sommige plaatsen nog resten van ijzerslakken terugvinden die ontstonden bij de ijzerwinning, of scherven van aardewerk.

De Galliërs hebben ons ook geen geschreven bronnen nagelaten. De geheime kennis bleef immers bij de druïde zelf en werd met niemand gedeeld. Misschien worden er in de toekomst nog nieuwe opgravingen gedaan die het beeld van een goed gestructureerde Gallische maatschappij zoals we die hier geschetst hebben, verder kunnen onderbouwen.

De beperkte archeologische vondsten duiden wellicht dus op een eerder beperkt aantal Gallische inwoners in onze streken.²⁵

De Gallische bevolking in onze streken

L. Goeminne heeft geprobeerd om voor het Meetjesland ten noordwesten van Gent gelegen, een schatting te geven van het aantal Galliërs dat er toen leefde.²⁶ Hij gaat er van uit dat bij de Frankische kolonisatie van de streek tussen 400 en 750 na Christus, er voordien nauwelijks nog Galliërs woonden. Dit is ook een denkpiste die bij nog vele andere historici leeft. Op basis van een jaarlijks groeicijfer van 0,3% en de haardentelling van 1469, kon hij een schatting maken van de Frankische bevolking in 48 dorpen van het Meetjesland. Hij komt zo voor het jaar 800 tot een cijfer van 75 tot 300 inwoners voor de grootste dorpen.

²² Site Modelveld (Mottelveld). De site werd blijkbaar al vroeger bewoond (overgang Bronstijd-Jonge IJzertijd). Het is bekend dat nederzettingen vaak gebouwd werden op plaatsen waar lang voordien de voorouders al activiteiten ontplooiden.

²³ D. Geerts, Een rivier van mogelijkheden. De bewoners stoonden er zich niet meer aan om in de buurt van een vroegere sacrale plaats te gaan wonen.

²⁴ Volgens K. Verhelst, De Domeingroep Halen, Het Oude Land van Loon, 1993, P. 40, was deze site gelegen in een smalle vruchtbare leemstrook ten zuiden van de Demer. Deze beter bewerkbare grondlaag zou bovenop het zandleem zijn afgezet door noordelijke stuifwinden.

²⁵ In D. Geerts, Een rivier van mogelijkheden, wordt over 23 sites gesproken in het Demerbekken (=regio begrensd door de zijrivieren van de Demer in vooral Vlaams-Brabant en Limburg).

²⁶ L. Goeminne, De Frankische landname in het Meetjesland, Appeltjes van het Meetjesland, 2010, P. 187. Het groeicijfer van 0,3% geldt voor de periode 800-1600.

Wanneer hij dit vergelijkt met het aantal inga-heem toponiemen, die beschouwd worden als zijnde van Germaanse (Frankische) origine²⁷, en gebaseerd op de hypothese van een familiegroep van ongeveer 20 inwoners per inga-heem formatie, dan blijken de bekomen cijfers voor het jaar 800 vrij goed overeen te stemmen met deze uit de haardentelling.

Wanneer we uit de verslagen van Caesar over zijn invasie van Gallië halen, dat er sprake was van ongeveer 9.000 Menapische krijgers, dan zou dit neerkomen op een bevolkingsdichtheid net voor het begin van onze jaartelling op ongeveer 5 inwoners/km². Voor de grootste dorpen in het Meetjesland zouden dit dan ongeveer 150 inwoners per dorp zijn.

Ook uit een Helvetische telling uit die periode²⁸ kan men zelfs een cijfer van een 600-tal inwoners voor een gemiddeld dorp afleiden. In de TV-reeks het verhaal van Vlaanderen²⁹ heeft men het over 4 miljoen Galliërs waarvan een kwart worden afgeslacht en een kwart wordt weggevoerd als slaven. Dit zou rekening houdend met de oppervlakte van België samen met Frankrijk als leefgebied neerkomen op ongeveer 8 inwoners/km² voor de Romeinse invasie. Het is dus opvallend dat de schattingen voor deze periode in de buurt liggen van deze van Goeminne voor het jaar 800. In de tussenliggende periode moet er dus een zekere stabiel bevolkingscijfer geweest zijn, veroorzaakt door enerzijds de brutale Romeinse impact op de Gallische dorpen, en anderzijds door de latere Frankische kolonisatie.

Wanneer we deze redenering overnemen voor het Gallische dorp Halen zou dit dus een cijfer van een paar honderd inwoners zijn net voor het begin van onze jaartelling.

Gallische toponiemen

In het werk Gallisch Brabant van D. Timmermans³⁰ gaat men eveneens uit van een Gallische bevolking in onze streken die gebruik maakten van eigen toponiemen om vooral de vele reizigers³¹ een soort wegwijzer aan te bieden.

Ze maakte gebruik van een oud Keltisch-Frans woordenboek (J.B. Bullet, Mémoires sur la langue Celtique, 1754).³² Door voor een ruim deel van Brabant oude toponiemen te noteren en verder gebruik te maken van dit woordenboek, kwam ze tot enkele verrassende bevindingen. Zo kon voor de meeste lokale toponiemen een betekenis gevonden worden, die niet altijd overeen kwam met de gangbare en vaak ontbrekende Germaanse betekenis.

Dat de Galliërs in de eeuwen voor het begin van onze jaartelling al plaatsnamen gaven, dus een paar honderd jaar voor de Frankische invasie, kan ongewoon klinken. Er van uitgaan dat de Franken na de

²⁷ Later in deze bijdrage zal blijken dat deze inga-heem formaties al van Gallische oorsprong waren en dat de geschatte bevolkingscijfers dus ook al voor de eerste eeuwen voor Christus geldig zijn.

²⁸ D. Timmermans, Gallisch Brabant.

²⁹ CANVAS, 2023.

³⁰ D. Timmermans, Gallisch Brabant, wereld van toponiemen, 2021. De auteur stelt regelmatig de vraag waarom taalkundigen tot nu toe maar een beperkte aandacht hebben gehad voor de Gallische talen, waaronder het Keltisch en het Belgisch (=taal van Menapiërs en Nerviërs) en vooral de nadruk hebben gelegd op de Germaanse oorsprong van vele toponiemen.

³¹ Men reisde tussen de verschillende nederzettingen om waren te verhandelen, om contacten te leggen met andere families, om sacrale plaatsen of begraafplaatsen te bezoeken, en uiteraard waren er ook minder vredelievende bezoekers.

³² De auteur had hierbij beroep gedaan op een lijst van oude Gallische woorden opgetekend door antieke schrijvers en raadpleegde ook woordenboeken van zogenaamde Keltische talen (o.a. Wales, Cornwall, Bretagne, Ierland). Deze talen waren sterk verwant met de de continentale talen die destijds door de Galliërs werden gesproken.

val van het Romeinse rijk, en zelfs voordien al, hier in een soort niemandsland terecht kwamen, is al even ongewoon. De Galliërs en de Germanen (Franken) hadden een gelijkaardige lange geschiedenis achter de rug sinds ze uit het gebied ten noorden van de Zwarte Zee 5000 jaar geleden naar Europe trokken. Hun taal was verwant binnen de Indo-Europese taalfamilie. De plaatsnamen die ze hier aantreffen bij de lokale Gallische bevolking moet hen dus vertrouwd in de oren hebben geklonken. Meer zelfs, ze hebben hier net als de Romeinen van gebruik gemaakt, om de regio in te nemen en te bevolken. Later moet dan een zekere germanisering van deze Gallische toponiemen zijn opgetreden.

De eerste contacten met de Germaanse Franken leidden tot wat men een taalverdringing noemt, waarbij eerst de nieuwe elite de nieuwe taal begon te spreken. Hetzelfde moet gebeurd zijn na de Romeinse invasie, waarbij telkens de volkstaal nog lange tijd Gallisch bleef.³³

Dit alles sluit evenwel niet uit dat er na het ontstaan van de Gallische toponiemen, in latere periodes ook nieuwe Germaanse of middeleeuwse plaatsnamen ontstaan zijn. Maar beweren dat de meeste toponiemen in onze streken maar dateren van na de Frankische kolonisatie, zoals door vele auteurs aangenomen, kan tegengesproken worden met de hier aangehaalde argumenten. Als toponiemen een millenium kunnen overleven tussen de Middeleeuwen en nu, waarom zouden ze het dan geen millenium extra hebben kunnen uithouden tussen de tijd dat de Galliërs leefden en de Middeleeuwen?

De Gallische toponiemen die hier in de eeuwen voor het begin van onze jaartelling ontstonden, kunnen als een mondeling overgeleverd erfgoedmonument beschouwd worden zoals hier verder ook zal blijken. Timmermans heeft zo talloze keren kunnen vaststellen hoe het respect van de Galliërs voor hun doden en hun natuurgoden verder leefde in de gegeven toponiemen. Ook dat ze krijgslustig waren en alles bewaakten vanuit strategische plaatsen, tol lieten betalen aan reizigers die op doorgang waren, met boten op enkele bevaarbare beken handel dreven, al over een goed wegennet beschikten waarvan de patronen nu nog in onze straten zichtbaar zijn. Dit kan misschien verrassend uit deze oude Gallische plaatsnamen worden afgeleid.

We konden zelf ook vaststellen dat voor dorpen in het Waasland en het Meetjesland, beide gelegen in het gebied van de Menapiërs, steeds dezelfde patronen weer opduiken als deze die door Djamila Timmermans voor het Brabantse gebied van de Nerviërs konden worden genoteerd. Zij beschouwt de Dijle zowat als grens met het leefgebied van de meer oostelijk wonende Eburonen. Hier lag ook het Hageland met dus het Gallische dorp Halen.

Oude toponiemen in Halen

We zullen de werkmethode van D. Timmermans hier volgen en baseren ons hier eerst op oude lokale toponiemen uit de periode voor 1600, die genoteerd werden door Cleeremans in zijn thesis.³⁴ Gallische verklaringen volgen nadien. Cleeremans zelf verwijst vaak naar Germaanse verklaringen en doet hierbij beroep op toen toch al talrijke wetenschappelijke bronnen (o.a. Carnoy, de Flou, Chotin,

³³ R. Willemys, W. Daniels, Het verhaal van het Vlaams, 2003. Ten zuiden van de taalgrens en in Frankrijk zou de volkstaal evolueren naar het oud-Frans vanuit het Latijn en het Keltisch. Zelfs na de Frankische invasie zou de nieuwe elite er zich op baseren en er nu niet hun eigen taal opdringen. De Franken kregen ook al vrij vroeg van de Romeinen de toestemming om de meer noordelijke buitengebieden van hun rijk te beschermen. Hierdoor kreeg hun taal in onze streken wel een meer prominente rol, dit in tegenstelling tot de regio ten zuiden van de taalgrens.

³⁴ F. Cleeremans, Toponymie van Halen en Loksbergen, 1928. De thesis zelf is soms moeilijk leesbaar door het handschrift van de auteur. Hij dankt in zijn inleiding zijn promotor Prof. J. Van de Wijer. Bij zijn speurtocht naar toponiemen gebruikte de auteur een fichensysteem waarbij de verschillende varianten en hun datering voorkomen. Op de kaart gebruiken we de schrijfwijze door Cleeremans aangewend.

de Seyn, Lindemans, Mansion, Rutten, Tuerlinckx). De toponiemen heeft hij genoteerd uit tal van archieven.³⁵

Stadscentrum

Het huidige stadscentrum van Halen met de kerk (KH) is gesitueerd in een bocht van de Velp, zowat omgeven door de natte graslanden en overstromingsgebieden van de Velp zelf in het oosten, van de Demer in het noorden en van de Ijzerbeek in het westen. Een dergelijk gebied werd bij de Galliërs als sacraal beschouwd. Huidige straatnamen zijn hier de Doelstraat (35), Generaal de Wittestraat (34), Markt (37) en Markstraat (36), Nederstraat (39), Koepoortstraat (38) en verder nog de Zwarte Duivelsstraat (40) en Fonteinstraat (41). De N2 tussen Diest en Hasselt loopt ten noorden van het dorpscentrum.

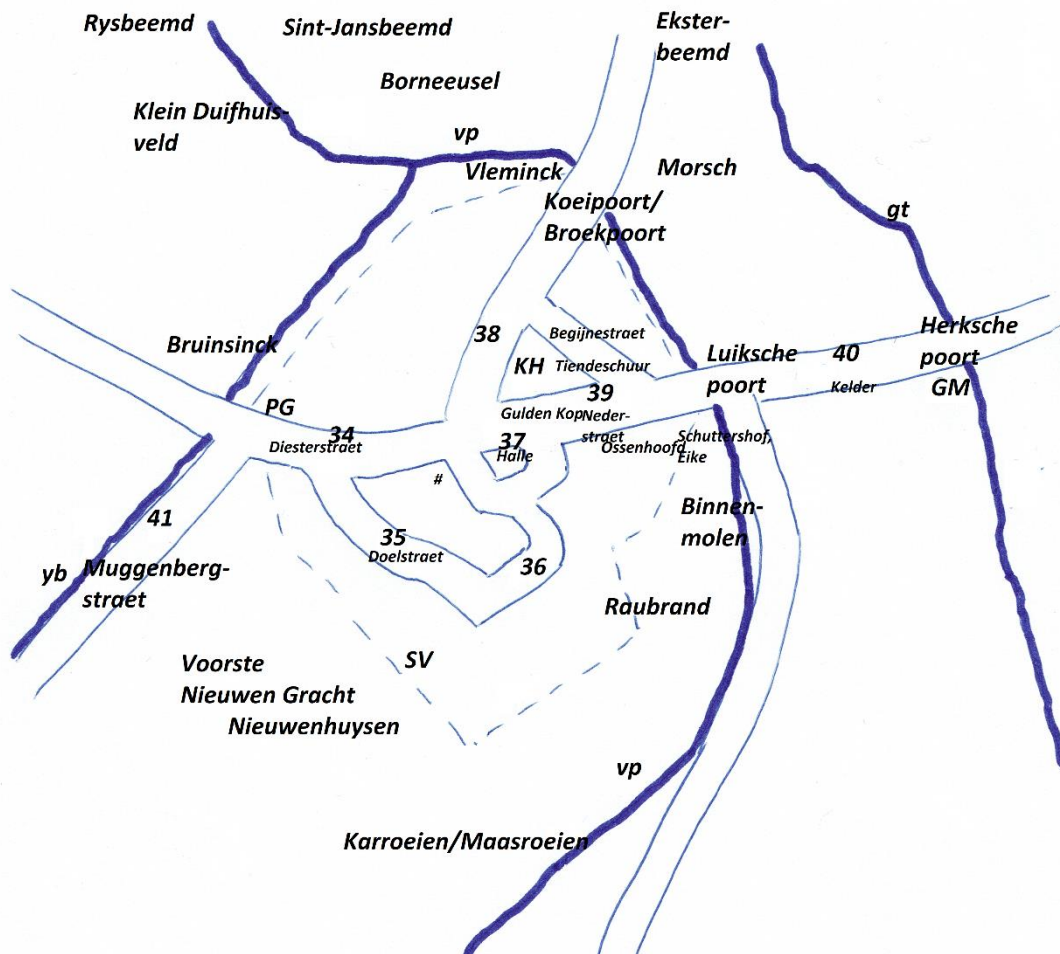
Oude toponiemen zijn *Markt* (1475), *Doelen* (1509) en *Doelstraet* (1555), ook *Doelstraetvesten* (1560), *Diestersche straet* (1553), ook *Diestersche weg* (1509) en *Diestrepoorte* (1509), *Nederstraet* (1438), *Koeipoort* (1585, werd later ook Kempische poort genoemd) of *Broekpoort*³⁶(1556), *Luiksche poort* (1569), *Muggenbergstraet* (1509). De *Begijnestraet*³⁷ (1509, later ook Grote Steeg) was gelegen als verbindingsweg tussen de vroegere Broekstraat (nu Koepoortstraat) en de Nederstraat. Ze herinnert aan het vroegere plaatselijke begijnhof. Hier is ook het toponiem *Tiendeschuur* (1552) gesitueerd. In de buurt van de Luiksche poort was de *Lombaertsbrugge* (1509, gelegen tegen het Lombardenhuis) over de Velp gelegen en ook het *Schuttershof*³⁸ (1509) was hier terug te vinden, net als de herbergen de *Eike* (1598) en *Ossenhoofd* (1509). Het *Pelgimsgasthuis* (1544) was gelegen in de buurt van de Diestersche poort.

³⁵ Rijksarchief Brussel (*Chambre des Comptes*), Kerkarchief Halen (Rekeningen), Staatsarchief Hasselt (*Echevins de Haelen* vanaf 1552, rekeningen Pelgrimsgasthuis, 100ste penning (1569), Greffes scabinaux Haelen-Charters vanaf 1380)), Staatsarchief Hasselt (een rijk archief van de Abdij Rothem met Cartulaire vanaf 1098, cijnsboek (1531), rekeningen vanaf 1477, charters vanaf 1244)).

³⁶ E was ook een toponiem Broekstraat (1404) en nog een Broekstraat in Zelk tussen de Betzerbaan en de Velp langsheen de Bruul.

³⁷ Er was in Halen ook een Begijnenblok (1569) waarvan de ligging niet wordt vermeld.

³⁸ Cleeremans vermeldt nog een tweede Schuttershof tegen de Doelstraat.

Situatiekaart Halen centrum met IJzerbeek (yb), Velpe (vp) en Gete (gt). (SV=stadsvesten, KH=kerk Halen, GM=Getemolen, PG=Pelgrimsgasthuis). Enkele herbergen zijn in de buurt van de Markt-Diesterstraat gelegen (#) (Lelie, Helm, Wildeman, Horen, Valk, Smis, Pelikaen, Engel, Hert). (eigen collectie) Merk de ingesloten ligging op van het centrum tussen IJzerbeek en Velpe.

Bij de latere uitbreiding van de Stadsvesten (SV, 1552, of Vesten, 1509) ontstond ook de Herksche poort³⁹(1509). Op de Markt en op de hoek met de nabije Nederstraat noteerde Cleeremans verschillende huis- en herbergnamen waarvan de juiste ligging niet altijd duidelijk is⁴⁰: Pelikaen (1556), Lelie (1562), Wildeman (1485), Horen (1509), Smis (1509), Valk (1533), Engel (1509), Hert (1585), Kop (1509, of Gulden Kop⁴¹, 1558). Het huis de Kelder (1537) lag in de huidige Zwarte Duivelstraat, dus de vroegere straat tussen de Luiksche en Herksche poort.

³⁹ Hier kan men nu de Getemolen (GM) nog aantreffen.

⁴⁰ Enkele omschrijvingen zijn bijvoorbeeld voor Hert 'huis gelegen aan de markt in de Dietersche straat tegen de Valk en den Pellikaan. Zoals sommige oude mensche het nog wisten, lag het hert tusschen het klein hert en den engel, bij den pelikaan', voor Horen 'huis aan de markt tegen den Wildeman', voor Kelder 'huis gelegen bij de markt van Halen en was gelegen in de Luiksche straat bij den Molenboomgaard', voor Kop 'huis gelegen aan de markt bij de kerk, tegen het straatken gaande naar de Tiendeschuur', voor Lelie 'huis gelegen binen Halen aan de markt, tegen de Dietersche straat en den Helm', voor Pelikaan 'huis gelegen tegen de markt in de Dietersche straat tusschen de Valk en den engel', voor Engel 'in de Dietersche straat tussen den Pellikaan en het hert', voor Wildeman 'tegen het klein hert', voor Helm 'tegen de Lelie'. Cleeremans verwijst wel naar een kaart van het historische centrum (HC).

⁴¹ Ook de naam (1522) van een beemd in Bleckem.

Op de Markt was ook de *Halle* (1591) gelegen. Volgens Cleeremans was dit te situeren op de plaats van het huidige stadhuis.

Andere toponiemen die een stuk land of weide aangeven en die in de buurt van de Markt konden worden opgetekend zijn *Nieuwen Gracht*⁴² (1509), *Nuwenhusen* (1406, *Nyeuwenhuysen*⁴³ in 1533), *Karroeien*⁴⁴ (1552, of *Karroeden* (1537), ook *Maasroeien* (1552) genoemd), *Raborne*⁴⁵ (1509) en *Rabournestraet* (1509), *Bruinsinck* (1509) en *Bruinsinckstraet* (1553), *Klein Duifhuisveld*⁴⁶ (1538), *Rysbeemd* (1509), *Bordeelhof* (1522), *Sint-Jansbeemd* (1509), *Borneeusel* (1509), *Eksterbeemd*⁴⁷ (1509), *Vleminck* (1509) en *Mors*⁴⁸ (1509, ook *Morschstraat*, 1404).

Op de Velpe was de *Binnenmolen* (1565, later ook Oude Molen genoemd) gelegen, waarvan nu nog een houten staketsel bewaard is gebleven.

De oudste benamingen voor Halen zijn *Halen* (741), *Halon* (746), *Hales* (1107).

Van het Halens Broek tot het Yserenveld

Huidig straatnamen die we hier aantreffen zijn Diestersteenweg (4), Mosstraat (33), Kanonniersstraat (12), Betzerbaan (11).

Het *Halens Broek* (1509) is momenteel het drassige gebied en zuiden van de Demer (*Damere* (1253))⁴⁹. Hier vinden we de oude plaatsnamen *Vinnebrug*⁵⁰ (1372), *Duyffvelszille* (1605), *Sterken Beemd*⁵¹ (1522), *Spildoorn* (1555), *Toren* (1554), *Rulsersbunder* (1554), *Zeven zillen* (1522), *Vier Stenen* (1586), *Vloedgracht*⁵² (1569, ook *Leygracht* (1534)), *Castelmans zil*⁵³ (1522), *Mere*⁵⁴ (1553), *Zavelkuil*⁵⁵ (1522, ook *Zavelstraat* (1522)), *Gewad*⁵⁶ (1367), *Bijl*⁵⁷ (1522) terug.

In de buurt van het Yserenveld zijn het de volgende namen: *Scheidhaag* (1591), *Witten dries*⁵⁸ (1509), *Heerbaan* (1591), *Yseren* (1549), *Yseren veld* (1367), *Leuvensche weg* (1522), *Netelhof*⁵⁹ (1539), *Roosblok* (1566), *Blok* (1539), *Groot Duifhuisveld* (1569), *Stadsbeemden* (1563), *Muggenberg* (1539),

⁴² Er was ook een *Achterste Nieuwengracht* (1509), een *Kleine Nieuwengracht* (1562) en een *Voorste Nieuwengracht* (1522).

⁴³ Cleeremans verwijst hier naar de Halense schepenregisters (Staatsarchief Hasselt, n° 1b, f°6) 'eene plecke erfs geheuyten nieuwenhusen regenoten martens van nieuwenhuysen'.

⁴⁴ Cleeremans wijst ook nog op een tweede ligging aan de Gete tegen de Hoolaken (?).

⁴⁵ De huidige straatnaam is er Raubrandplein.

⁴⁶ Ook een Achterste Duifhuisveld wordt genoemd.

⁴⁷ Ook een Eksterbeemd in het Zelckerbroek.

⁴⁸ Er was ook een *Morschbeemd* (1562) en een *Morschgracht* (1509).

⁴⁹ Is gemiddeld 2,5 m diep en was een van de visrijkste rivieren van de streek, in F. Cleeremans, P. 39. De loop van de Demer werd in de 15de-16de eeuw gekanaliseerd.

⁵⁰ Dit is de brug over de Gete, richting Linkhout. Ze wordt ook Linkhoutse brug genoemd. Er was ook een beemd met de naam *Vinnehoek* (1509). Ook *Ommebraug* (1322).

⁵¹ Heeft dit iets te maken met *Stert* (1555, ook een beemd)?

⁵² Loopt door heel het Halensbroek, vroeger in het Zelckbroek.

⁵³ Later is er sprake van een Caspermanszil op ongeveer dezelfde plaats.

⁵⁴ Ook beemd in Ertsenrijckerbroek.

⁵⁵ Later is er sprake van Zandkuil in dezelfde buurt.

⁵⁶ Vroeger ook een Gewad te Luttel Zelck

⁵⁷ Vermeld wordt nog *Bijlken* (1562) op het Kloosterveld. Zie ook de toponiemen Bijl in Beveren (Waasland) en Bijle in Zomergem (Meetjesland) en in Vinderhoute (Meetjesland).

⁵⁸ Ook Mettenberg. Nog een tweede Wittendries te Bloemendaal.

⁵⁹ Wordt later ook Noeterhof.

Yserenbeek (1509), *Yserenboomgaard* (1563), *Panputte* (1522), (ook *Pamputte* (1367), *Pantput* (1683)), *Appelaren* (1685).

Tussen Velperveld en Gete

Huidige straatnamen zijn in dit gebied *Lanciersstraat* (13), *Zittaardstraat* (14), *Zepbrugstraat* (15), *Zepstraat* (16), *Liniestraat* (17), *Ijzerwinningstraat* (20), *Gidsenstraat* (18), *Holeikstraat* (19), *Rotemstraat* (21), *Struikstraat* (22), *Keibergstraat* (25), *Vossekotstraat* (26), *Bosstraat* (27), *Corneliusstraat* (28), *Ertsenrijk* (29), *Bloemendaalstraat* (23), *Velpenstraat* (24), *Holakenstraat* (30), *Koekoeklaan* (31), *F. Jacobslaan* (32).

Er zijn nog enkele kleinere zijbeken: de *Vossekotbeek* stroomt door het *Kindtsbosch* en het *Hesbeekerveld* en mondt uit in de ondiepe *Velpe* (*Velpe* (1253), ook *Oude Velp* (1600) genoemd). Onderweg neemt ze de *Haakbeek* op die ontspringt in *Ertsenrijk* en via de *Eendenpoel* gaat. De *Winkelbeek* loopt door de *Winkel* door het *Truiermanneken* ook naar de *Velpe*.

De *Rotemmolen* (RM) en het nabije klooster of *Abdij van Rothem* (A), en het *Laethof* (L) vormen nog de restanten van vroegere bedrijvigheden.

De grens tussen de pefusiegemeenten *Halen* en *Loksbergen* blijft nog wat onduidelijk. Vermoedelijk liep ze van het gehucht *Hontsem* te *Zelk*, langsheen de *Mettenberch* (1637, M), naar de *Rotemse molen* en vandaar met de *Velpe* als grensrivier. In het zuiden vormde de *Halense beek* die uit *Kortenaken* komt de grens met *Geetbets*. Z mondt uit in de *Gete*. De *Gete* (*Ghetam* (1259), *Ghete* (1404) met zijn grillige loop vormde in het oosten de grens met *Donk* en was ook de oude buitengrens van het hertogdom *Brabant*. De *Melsterbeke* (1554) mondt uit in de *Gete* en vormt daar de grens tussen *Halen* en *Donk*.

De majestueuze Mettenberg (eigen collectie).

In de buurt van het *Velperveld* konden volgende toponiemen in oude archieven terug gevonden worden: *Zittaard* (1308, ook *Zittaardstraet* (1535)), *Velperveld* (1367), *Swygervelt* (1558),

Mannekenshage (1553), *Felepa* (741), *Velpen* (1141), *Felpe* (1212)), *Paenhuisbosch*⁶⁰ (1569), *Eykenrevelt* (1367), *Holeijk* (1600).

In de buurt van het gehucht Rotem⁶¹ worden dit: *Lemkensbeemt*⁶² (1367), *Molenbeemd* (1615, *Groote meulenbeempt* (1555)), *Rotthemer broeck* (1477), *Eekelhof* (1566), *Hoogeussel* (1533), *Kloosterveld*⁶³ (1442), *Dashuevel* (1522, ook *Dashovel* (1537)), *Moudeken*⁶⁴ (1404), *Molenblok* (1555), *Nedermolen*⁶⁵ (1562), *Stokbeemd* (1424), *Spijker* (1410, ook *Spijkel*, 1564), *Allaertsdries*⁶⁶ (1243), *Elst* (1410), *Vroentveld* (1569), *Boekhout* (1404) en *Schaywachten* (1570, ook *Schaywachtenbeemd*, 1559).

Rond de wijk Bloemendaal: *Zwaan* (1569), *Pollepel* (huis, 1562), *Hemelrijk* (1534, ook *Hemelrijkbosch* (1566)), *Luttelhaag* (1509), *Wouwerken* (1557), *Hesbeeckerkvel*⁶⁷d (1522), *Overrot* (1534), *Nerenhaeck*⁶⁸ (1610), *Distelbunder* (1409), *Hoeve*⁶⁹ (1453), *Droogenbeemd* (1560), *Weedries* (1553, ook *Weerdriesch*, 1684), *Stickeleussel* (1404), *Heulken* (1544), *Hoelrevelt*⁷⁰ (1509, *Hoedervelt* (1522), *Huldervelt* (1537)), *Winkel* (1509), *Blomendale* (1362, ook *Bloemendaalstraet* (1522)), *Truiermanneken* (1599), *Roeselmolen*⁷¹ (1367, ook *Ruselmolen* (1382), *Ansembroek*⁷² (1367, ook *Ansembloick* (1537)), *Zijct* (1428, ook *Zijpe* (1556), *Seppebeemt* (1565)) en *Overdijk* (hoeve, 1308).

Rond Ertsenrijk: *Scherpendries* (1522), *Krop* (1569), *Schave* (1553), *Spreetstrate* (1308, ook *Spreuwstraet* (1537), *Spreeuw* (hoeve, 1600)), *Dertelstraat* (1522), *Etsrike* (1308, ook *Ertsenrijckbroeck* (1569)), *Tichelhof*⁷³ (hoeve, 1509), *Langenbeemd*⁷⁴ (1556), *Welckaert* (1584, ook *Walckaert* (1684), *Welckartsbosch* (1509)), *Hoerlaken*⁷⁵ (1308), *Hasselt* (1522), *Berg*⁷⁶ (1509, ook *Bergbeemd* (1569)), *Overhalen* (1431), *Lantdijcke* (1618, *Lantwijck* (1683)), *Arm*⁷⁷ (1559).

In de zuidoostelijke bossen: *Kindtsbosch*⁷⁸ (1600), *Eyndenpoel*⁷⁹ (1509), *Hegge* (1509, Klein Hegge (1569)), *Elfmeren* (1534), *Tuiser* (1539), *Keiberg* (1549), *Ceyenbempt* (1600), *Beekbosch*⁸⁰ (1569), *Verberde Drie zillen*, *Halfbunder*⁸¹ (1555), *Langbunder* (1555, ook *Langbunderbosch* (1570)), *Lammersheide*⁸² (1410, ook *Lammersheidebosch* (1410)), *Varent* (1555), *Dijmmenhage* (1390, ook

⁶⁰ Cleeremans geeft hiervoor geen locatie. Mogelijk toch in de buurt van het oude Paenhuis (P).

⁶¹ *Rolheem* (1119), *Rotheym* (1141), *Rothem* (1233).

⁶² Wordt later Lammekensbeemd.

⁶³ Ook Poortveld.

⁶⁴ *Moyken* (1354), *Mouken* (1537), *Muyken* (1555).

⁶⁵ Is Rotemse molen.

⁶⁶ Ook *Alaertsdelle* (1367), *Daelaerts Delle* (1555) te Rotem.

⁶⁷ Er waren ook *Hesbeeckerbeemden* (1534) en een *Heesbeeck* (1537).

⁶⁸ Het toponiem *Haak* dateert al van 1509 (buurt Neerhaak).

⁶⁹ Ook te Loksbergen een *Hoefken* (1509), beemd te Bloemendaal, *Kleine hoeve* 1569).

⁷⁰ In de buurt lag ook een *Holrebempde* (1404, *Hulderbeemde* (1428)).

⁷¹ Ook *Ruiselmolenbeemden* (1400) en *Ruiselmolenblok* (1580).

⁷² Ook een *Assembroek* (1537), mogelijk een variant op *Ansembroek*.

⁷³ Ook te Ijsenbroeck (Loksbergen).

⁷⁴ Ook te Zerk en tegen de Zijp.

⁷⁵ Alternatieve schrijfwijzen zijn hier *Hoorlaken* (1537), *Hoelaken* (1558), *Hoorelaken* (1584).

⁷⁶ Volksbenaming voor Hoolaken

⁷⁷ Kanaal dat Gete verbindt met Velp om deze laatste bij lage waterstand van het nodige debiet voor de Oude Molen of Binnenmolen te voorzien.

⁷⁸ Later ook Kimbosch, Kempbosch.

⁷⁹ *Endenpoel* (1533), *Eendepoel* (1552), *Endelpoel* (1566).

⁸⁰ Ook een Beekbosch te Loksbergen tegen de Mannekenshaag.

⁸¹ Ook een Halfbunder aan Achterste Nieuwe gracht.

⁸² Later Laanheide.

Dymelhadaghe (1390)), *Twee Bunder* (bos, 1555), *Struikessel* (1410), *Hazeneussel* (1410), *Kwade Zille* (1555), *Pelsbosch* (1566), *Wolfspuit* (1367), *Hanekop* (1497), *Kwaadbunderbosch* (1570, ook *Kwaad Bunder* (1555), *Ketelbueter* (bos, 1569), *Struikstraat* (1537), *Vierbunderbosch* (1566).

Zelk

De grenzen van het gehucht Zelk (*Selleke* (1243), *Sellike* (1243), *Selke* (1253)) lopen ten zuiden van Hontsem en ten noorden van de Ketelbeek, die uit Loksbergen komt, tot aan de Demer met het Zelckerbroek inbegrepen. Huidige straatnamen zijn hier Zelemstraat (1), Kerkstraat (2), Oude Diestsebaan (3), Liebroekstraat (5), Zelkstraat (6), Molenweg (7), Rozenstraat (8), Rozedelstraat (9), Capucienstraat (10).

Even ten zuidoosten van de kerk van Zelk (K) bevindt zich nu nog de oude hoeve Vogelzang (1509, VZ). De Vogelzangbeek ontspringt in de buurt van de Vogelzang, en gat via de Stadsbeemd richting de Ijzerbeek.

In het Zelckerbroek vinden we de namen *Bijlken* (1608), *Zelkerbroeck* (1441), *Windelbroeck* (1537), *Oude Geete*⁸³ (1402) terug. Meer ten zuiden van de Demer is het *Paalwiel* (1553, ook *Paalwilghen* (1569)), *Bruul* (1517), *Klokkenbeemd* (1534), *Kruisblok* (1569), *Zabelshoff*⁸⁴ (1475), *Wigerszille* (1509), *Kete*⁸⁵ (1509), *Kouter* (1569).

Rond Hontsem en Liebroek: *Musschenzille* (1522), *Libruch* (1253, *Liebroec* (1367)), *Hontsemerveld* (1522), *Zelckerveld* (1509), *Boickenberch*⁸⁶ (1537), *Lindebergh* (1367), *Linthaghe* (1404, *Lindhagenblok* (1569)), *Boekhout* (1404), *Boekhoutbosch* (1428, ook *Boichoutberch* (1558)), *Negenzillen* (1536), *Wijpenberg* (1560), *Boeykel* (1509), *Luytgaardenbosch* (1509), *Proofsbosch* (1569), *Proestbosch* (1630), *Kraaiennest* (1565), *Das eerde* (1428, ook *Dasserde*⁸⁷ (1549)), *Hoolstraat* (1522), *Hunshem* (1252), *Hontschem* (1308) en *Hontsemerstraat* (1522), *Honsemerdellen* (1367), *Hontemervroente* (1522), *Bogaardenstraat*⁸⁸ (1537).

Tenslotte zijn er nog tal van toponiemen die Cleeremans niet verder precies weet te localiseren of op zijn kaart zet: *Araanveld* (1569), *Beekhof* (1451, *Rotthem*), *Bekenbeemd* (1569, *Ijzeren veld of Velperveld*), *Boereneussel* (1534, *Velpen*), *Bonnekens* (1569), *Boschveld* (1522), *Bosselen* (1569), *Bosscheleusele* (1404), *Bosshelvelt* (1509, *Ertsenrijk*), *Boxhorinck* (1569), *Boxhorusgracht* (1367), *Boxhorengracht* (1522, *Zelk*), *Breebemdstraat* (?) (1453, *Rotthem*), *Breedestraet* (1537, *Ertsenrijk*, *Hoolaken*), *Bremtsberch* (1569), *Bremt* (1522), *Bunderbosselen* (1553), *Busken* (1587, bij *Muizennest*), *Busselbeemd en Busselveld* (beide 1555, *Ertsenrijk*), *Busschelen* (1468, *boomgaard*), *Cor* (1553, *huis op de Markt*), *Crauwerveld* (1522), *Daalveld* (1569), *Diefskerckhoff* (1509, *Ijserenveld*), *Delle*⁸⁹ (1522), *Draaiboom* (1569, *Crauwerveld*), *Drinkelink* (1559, *aan Spreeuwstraat*), *Droogeussel* (1570), *Eikenbosch* (1410, *aan Lindt*), *Eikenhaag* (1569, *in Zwaan*), *Elsken*⁹⁰ (1522, *Mortelstraat*, *boven de Hoeve*), *Erwtenstok* (1539), *Gasthuisbeemd* (1509), *Geer* (1569), *Geilaard* (1522, *Halensbroek*),

⁸³ Werde ook Zwart Water genoemd. Een tweede Zwart Water loopt nu nog parallel aan de Demer. In 1410 duikt de naam Nieuw Geete op, de Oude Gete lag meer oostwaarts.

⁸⁴ Situering bij Ferraris duidt op een ligging ten westen van het centrum van Zelk.

⁸⁵ Ook op de Zittaard

⁸⁶ Wordt nu Bokkenberg genoemd. Er was ook een *Boekenstraat* (1569, geen ligging gespecificeerd).

⁸⁷ Er bestond ook een *Achterste (of Grote) Dassenaarde* (1558, 1584) en een *Voorste Dassenaarde* (1569). Ook *Klein Dassenaarde* (1584).

⁸⁸ Waarschijnlijk de latere Kluisbergstraat.

⁸⁹ Twee vermeldingen: bij de Scheidhaag en bij het Hontsemerveld

⁹⁰ 'een borne genaempt het elsken' (F. Cleeremans, P. 123).

Goerkensveld (1420), Goudsmidshof (1554, Markt), Groenengracht⁹¹ (1509, Meerrot), Groenenweg (1584), Haagdoorn (1569, Ijseren veld), Groote molenbosch⁹² (1555), Groote Bosch (1555, tegen Wolfspuit), Groot Blok (1562), Halensche straet (1569), Halffpoel⁹³ (1591, Markt), Haverstoppelen (1522), Hazenhove (1566), Hazenstuck (1522, Zelckerbroek), Heerstraat (1522), Helgateussel (1410), Hengstbeemd⁹⁴ (1522), Hervenstok (1534), Hittelenberg (1539), Honweikerveld (1522), Hornickstok (1522), Hybroeck (1559), Kapelbeemd (1555, Muuiken), Kapelblok (1565), Kei (land, 1569), Kerkhofeussel (1509), Kerkweg (Velperveld, 1558), Kersbeekschbunder (1569, Halens broek), Keynersbosch (1555), Kievitzbergh (1654, ook Kievensbergh (1600), Rotthem), Kimpsbunder (1599, Hontsem), Kintvelt (1509, ook Kinvelt (1569))⁹⁵, Koekeldries (1553), Koelendijk (1563), Krank (1522, Halens broek), Kreeft (1537), Kromblock (1569), Kruisweg (1522, Hontsem), Kruitsberg (1554, Rotthem), Kuilbosch (1569), Kuiperspoortken (1599), Cuekelbergh (1404, Zelk), Kulsersbunder (1546, Halens broek), Kuntbosch (1566), Laeckt (1569, Kimbosch), Leeuwsche straet (1534, Zelk), Liebeshof (1569, Ertsenrijk), Lieve Vrouwezille (1565, Velperveld), Linde (1410, Boerendam), Luttselke⁹⁶ (1308), Lesterhoeve⁹⁷ (1410, ook Liesenhoven (1509), Lyssenhoeve(1522)), Marstoppelen (1569), Meerken (1569), Meerroodt (1509), Mestweg (1556, Velperveld), Mispelenzille (1522, Hontsem), Moerbeemd (1537, Zelk), Nieuwstraet (1466, Ertsenrijk), Panisberg (1537, Zelk), Parijshof (1535), Persoonsbunder (1509, Halens broek), Potaarde (1569), Pulsersboender (1509, Halens broek), Raesenroth (1569), Reigerseiken (1569), Rietbeemd (1420, Poortveld), Rood kruis (1534, herberg, Rijsbeemd), Roest (1438, Zittaard), Rotstraet (1625, Ijzeren veld), Rotterbeemden (1460, Rotthem), Scadebroec⁹⁸ (1404), Schepersborne (1560, Ertsenrijk), Schildeken (1509, Zelk), Sinte Geertruidenborne (1537), Sinte Marienrode⁹⁹ (1402), Sluisbeemd (1534, Velpen), Snellenbaard (1600, Zelk), Spekbeemd (Gete), Spoele (1522, Halens broek), Spoeye¹⁰⁰ (1509), Spijckelbeempt (1566, ook Spijkerbeempt (1646)), Steengroeve (1549, Rotthem), Streeke (1522), Truyenshof (1584, Hontsem), Vlaaienstraet (1562, Kruisblok), Voerheide (1553, buiten Halen), Vrouwkenhofken (1588, Velpen), Weynsbosch (1509), Wielenstock¹⁰¹ (1463, Zelk), Zouwe (1539, Zelk), Zwart land (1522, Winkel), Wouwerstraet (1557, Eendepoel), Wonthornick (1522, Hontsemerdelle), Wolfkenshaag (1404).

Gallische toponiemen in Halen

We zullen hier regelmatig verwijzen naar de werkmethode van D. Timmermans. Voor tal van toponiemen zullen we trachten een Gallisch basiswoord te vinden dat we tussen aanhalingstekens (‘) plaatsen. Telwoorden –zoals in Vier zillen- en sommige voorvoegsels –zoals Achterste of Kleine- houden we nog buiten ons vertaalwerk. Ook plaatsnamen –bv. Diestsche poort-, eerder middeleeuwse namen (Begijnhof, Schuttershof, Tiendeschuur, Kloosterveld, Stadsvesten), oppervlaktematen (bunder), verwijzingen naar veld/beek/bos/straat/brug/gracht zullen we hier niet

⁹¹ Diverse vermeldingen: Ijserenveld, Velperveld, Muiken, Winkel, Duifhuisveld, Bleckemerveld, Eendenpoel.

⁹² De Molenbosch lag te Rotem. Er zijn hier nog verschillende andere molen-toponiemen.

⁹³ Is de Hallepoel die ‘de oude mensen der gemeente nog hebben gekend’.

⁹⁴ ‘Bij erva van H. Geest te Halen’.

⁹⁵ Waarschijnlijk bij het Kimbosch.

⁹⁶ Ook Klein Zelk.

⁹⁷ In de volksmond Leskenshoeve, te Ertsenrijk, ook te Rotem.

⁹⁸ *Schaeybroeck* (1509, Duifhuisveld).

⁹⁹ Abdij van Rotthem werd ook klooster van Marienrode genoemd.

¹⁰⁰ *Spaije* (1718), *Spuij* (1799), Halens broek.

¹⁰¹ Ook *Wiligenstock* (1600).

verder weerhouden.¹⁰² Van de selectie toponiemen die Cleeremans niet verder specificeert of op zijn kaart zet, zullen we er nog enkele hier ook bespreken.

Het centrum

De Broekpoort ('bruoc'=moeras) of Koeipoort ('cwi'¹⁰³=water, rivier) is een van de latere toegangen tot het centrum van Halen. Er zou later ook een echte poort komen. Bij de Galliërs betekende dit dus een doorgang ('ffordd'¹⁰⁴) naar het nabijgelegen Halens Broek. Ook de Morsch of latere Mosstraat was moerassig ('moss'=moeras).

Bij Doelen of de latere Doelstraat moet men eerder denken aan 'doëel', wat goddelijk betekent. Het is meestal een indicatie van een nabijgelegen Gallisch eigendom. Opvallend is ook het verschijnen in de 18de eeuw van het toponiem Duivelsgat op deze plaats. Ook bij Duivel ligt 'doëel' aan de basis. Het heiligdom moet op de vierkantvormige marktplaats te vinden zijn. Hier is ook later de kerk ('gerec'¹⁰⁵) gebouwd, als een christelijke reactie om het oude Gallische bijgeloof te doen verdwijnen. Ditzelfde fenomeen is ook op andere plaatsen waargenomen.¹⁰⁶ Mondingen of bronnen van waterlopen, waren sacrale plaatsen die werden uitgekozen om de natuurgoden te vereren.

Typisch zijn ook enkele oude herberg- of huisnamen in de omgeving van de Markt: Gulden Kop ('gild, gulda'=klein offer, geschenk, 'cobb'=overwinning), Engel ('ange'=dood, 'angald'=begravenis), Wildeman¹⁰⁷ ('gwilliad'=wachte, 'man'=woning). Deze plaatsnamen zijn Gallisch van oorsprong en zijn door een overdracht van generatie op generatie verder blijven leven. Ze herinneren aan het heiligdom dat hier ooit geweest is en dat bewaakt werd. We kunnen ons een dergelijke sacrale plaats bij de Galliërs dus het best voorstellen als palenrijen die een ritueel centrum afbakenen waar offers aan de goden gebracht werden.

Andere toponiemen in en rond het centrum van Halen die wijzen op een bewaking of doorgang naar het centrum zijn Raborne ('ra'=water, 'borre'=bron), Bruinsinck ('brun'=bruin, 'sich'=omwald), Vleminck ('blaenou'¹⁰⁸=front dat verdedigd wordt en 'ing'=klein). In Horen-toponiemen ('doren') zit vaak een betekenis van rand. 'Smas' betekent een grenspaal in het woord Smis.

Met Duifhuis ('has'=huis) wordt een aankomstplaats bedoeld, zoals in vele andere duif-toponiemen. Ook op de Rysbeemd ('rhys'¹⁰⁹=gevecht) waren er krijgers die op wacht stonden. Het Gallische 'ec'=uitgang zit verscholen in Eike en in Eksterbeemd.¹¹⁰

In plaatsnamen zoals Nederstraat is er een 'nerth' (=dapper, sterk) aanwezig, wat wellicht ook met de nabijheid van het sacrale centrum te maken had. Langs deze straat was er vanuit de later

¹⁰² We sluiten niet uit dat sommige van deze woorddelen die we hier niet verder zullen bekijken, toch mogelijk ook een Gallische basis hebben.

¹⁰³ Klanken zoals 'oe' werden vaak met een 'w' genoteerd. 'cwi' is dus te lezen als *coi*.

¹⁰⁴ Vele woorden zijn later door een taalevolutie met wisseling van klinkers of medeklinkers geermaniseerd. Hierbij wisselen letters soms van plaats, of worden ze gewisseld door andere letters, of vallen ze zelfs weg. Er zullen hier tal van voorbeelden gegeven worden die dit fenomeen illustreren. Bij 'ffordd' is er dus een f-v en een d-t wissel. Een mooi voorbeeld hiervan wordt gegeven bij M. Gysemans, *Vrasene int lant van Waes*, p. 142. De naam Vrasene is afgeleid van het pre-Germaanse Parasinâ met een p-v wissel en een klankwissel a-e.

¹⁰⁵ Gerekveld, Kerkeveld, D. Timmermans (DT), p. 287.

¹⁰⁶ Bij D. Timmermans (DT), *Gallisch Brabant* en ook bv. in Beveren (Waasland). Zie ook: Een verdere verkenning van Gallische dorpen, www.stap-brug.be

¹⁰⁷ Ook een Wildeman in Beveren (Waasland) op de Markt.

¹⁰⁸ Met een b-v wissel, en een n-m wissel komt men tot het woorddeel *vlem*.

¹⁰⁹ Voorbeeld: Ter Rijst, DT, p. 73.

¹¹⁰ Voorbeeld: Eksterstraat, DT, p. 321.

opgegraven nederzetting in de buurt van het Poterijbroek¹¹¹ (AS) ook een toegang tot de plaatselijke waterlopen en tot het heiligdom.

Overall in Halen zullen eeusels¹¹² en beemden verschijnen. Beemden duiden op natte graslanden. In Borneussel zit weer 'borre', dus een bron in de buurt van een bosje. De Sint-Jansbeemd vraagt een verder woordje uitleg. Met 'jan' wordt in het Gallisch een vaas, vaatwerk, offer of meer algemeen het klaarmaken van eten bedoeld. Dat er in heiligdommen ook dierenoffers gebracht werden die zowel voor de godenverering dienden als voor rituele banketten, is bekend.¹¹³ Op deze plaats moet dus alles klaargemaakt zijn geworden voor het nabije heiligdom. Later heeft men er een Sint-Jan van gemaakt, zoals zovele oude rituelen werden overgoten door een christelijk sausje.¹¹⁴

De Muggenbergstraat –de latere Statiestraat en Fonteinstraat- leidt naar de Muggenburg op de Zittaard. Het woorddeel berg duidt hier eerder op 'berh'=omwalling of versterkte plaats, terwijl Mug eerder geëvolueerd is uit 'moss' zoals in vele mussen- en muizentoponiemen. Het was dus weer een van de bewaakte zones tot het centrum, in de buurt van een plaatselijke vochtige plaats.

Nog te vermelden zijn de toponiemen Karroeien en Nuwenhusen iets ten zuiden van het lokale heiligdom. Karroeien is geëvolueerd uit Karroeden, beide namen werden door Cleeremans opgemerkt. 'Kaer'=dorp, en roeien of roeden is te herleiden tot 'rot'=rivier, dus een nederzetting aan de rivier de Velpe. Ook in Nuwenhusen vindt men via 'noue'=rivier en 'has'=huis een zelfde betekenis. Vermoedelijk moet dus op deze plaats, iets buiten het huidige centrum, de resten van het Gallische Halen terug te vinden zijn.¹¹⁵

In Halen-Halon-Hales tenslotte zit wellicht ook de basis 'al'=rivier verscholen. De 'h' kwam er later vooraan bij. Misschien meer voor de hand liggend is een evolutie uit 'hal(l)a'=overdekte plaats voor handelsactiviteiten. Dit zou overeenstemmen met de ligging aan een knooppunt van rivieren. Een verband met het plaatselijke toponiem *Halle* in het centrum is mogelijk.

De directe omgeving van het centrum

Het Halense centrum werd vooral noordelijk door een moerassig gebied omzoomd dat bij hoge waterstanden op de Velpe, Demer en Gete vol liep. Ten zuiden van de Velpe lagen ten tijde van de Galliërs grote bospartijen die geleidelijk aan zouden gerooid worden om er akkerland van te maken.

In het Halens Broek vindt men direct een aantal defensieve toponiemen: in Gewad ziet men 'gwardd'=bewakers, in Toren ontwaart men het Gallisch 'tor'=wachttorens, versterkte plek, in Spildoorn dan weer 'spi'¹¹⁶=bespieden en 'doren'=buitenzijde. Er was ook een Kersbeek met 'kerz'¹¹⁷=tol, dus een soort belasting die reizigers dienden te betalen bij het passeren van de wachters.

¹¹¹ In Potterij zit 'pwth'=huis en 'ry'=overvloedig, dus wijzend op de vele plattegronden van woonstalhuizen die er in de buurt werden teruggevonden.

¹¹² Is afgeleid van 'hez, guez'=bomen, dus in de betekenis van een klein bosje, zie DT, p. 171.

¹¹³ De geslachte dieren werden in kuilen gegooid, het bloed sijpelde verder in de grond voor de gode van de onderwereld. Roofvogels namen de rest mee naar de hemelgoden, in D. Timmermans, Gallisch Brabant.

¹¹⁴ Bv. Sint-Jansstraatje in Zomergem (Meetjesland).

¹¹⁵ Ook in plaatsen zoals Asse, Leuven, Mechelen (D. Timmermans) en in bv. Beveren (Waasland) zijn de oude Gallische nederzettingen buiten het huidige centrum terug te vinden. Dit centrum werd eerder voorbehouden voor hun heiligdommen en zou pas later ook een eerste bewoning kennen.

¹¹⁶ Zie voorbeeld: Speylaert, D. Timmermans, Gallisch Brabant (DT).

¹¹⁷ Zie voorbeeld van verschillende kers-toponiemen bij DT.

'Sawell'=herberg was als een ontmoetingsplaats aanwezig in Zavelkuil, ook mogelijk met 'celle'=woning of 'cel'=beschermen. In vele plaatsen zijn dit dan de eerste huizen waar bezoekers werden opgevangen vooraleer ze hun tocht konden verderzetten.

In Sterken beemd kan 'ster'=rivier, water of doorwaadbare plaats, een basiswoord vormen. Voor Mere zit men weer bij 'mer'=water, rivier zoals in vele meers-toponiemen. 'Win'=water kan ook aanwezig zijn in Vinnebrug.

Hier zijn ook enkele zillen ('sil'¹¹⁸=doorgang) met de Zeven zillen, de Duivelszil en ook de Vier Stenen. Steentoponiemen verwijzen naar 'ten'=eik, met een voorafgaande 's' in de betekenis van heilige eik. Dat er dan ook een Duivels-toponiem in de buurt zit met 'doëel'=goddelijk, moet dit weer een bijzondere plaats zijn geweest. De Sint-jansbeemd lag hier ook in de buurt.

Meer naar het Yserenveld toe vindt men de vroegere Heirbaan ('heir' wordt gebruikt voor een belangrijke militaire weg), later Leuvensche weg of Oude Leuvense Baan, met het interessante toponiem Yseren. Dit kan mogelijk terug te brengen zijn op 'isc'=water¹¹⁹. Het is opvallend hoe de Galliërs in hun rijke natuur met tal van waterlopen en moerassen, er in slaagden om een gevarieerde woordenschat te gebruiken. Wellicht brachten kleine detailverschillen hen bij nieuwe woorden. Ook bij het benoemen van de eerste nederzettingen met wat later de dorpsnamen zouden worden trad men op een creatieve manier op. Zo zijn de talloze Vlaamse dorpen alle met een quasi unieke naam kunnen vertrekken. Het was alsof de druïden onderling afspraken op hun bijeenkomsten om voor de goede gang van zaken telkens weer een nieuwe dorpsnaam te bedenken en af te spreken.

Vlak voor de Mettenberg ('meth'=veld) lag de Wittendries met 'drysan'=deur zoals in vele dries-toponiemen terug te vinden. Vaak moeten dit doornen hagen geweest zijn met een doorgang, op plaatsen waar drie wegen samenkwamen. Met 'yd'=oogst en de Gallische 'w' er nog voor vinden we een verklaring voor Witten dries: akkerlanden aan de dries-toegang tot Halen.

Het Diefskerkhof in het Yseren veld is mogelijk weer een duif-toponiem wat dus wijst op een aankomplaats.

In Scheidhaag zit 'scetim'=scheiden, splitsen en 'haya, haga'=haag. Ten tijde van Caesar had men al de strategische hagen van de Galliërs kunnen observeren. Ze werden als jonge boompjes afgetopt om uit te groeien tot een soort verdedigingswal waarachter krijgers konden postvatten. In dit geval was het dus een haag aan een soort splitsing, mogelijk de dries zelf. Of werd hiermee eerder een soort afscheiding tot een ander gehucht bedoeld (bv. Zelk).¹²⁰ In de buurt van de Scheidhaag wordt in de 18de eeuw de plaatsnaam Appelaar genoteerd. Hierin zit 'appell'=stopplaats waar bezoekers werden tegengehouden vooraleer verder te reizen.

In Netelhof, later Noeterhof, zit mogelijk weer 'nerth'=dapper, sterk verborgen. In Blok en Roosblok is het 'blocq'=afsluiting en 'ross'¹²¹=groene vlakke, plek met struiken.

Interessant is het toponiem Panputte-Pamputte-Pandput. Het is op de kaart van Cleeremans te situeren vlak bij het Noeterhof, naast de Ijzerbeek. 'Pann'=monding en 'pwth'=huis, zodat dit toch

¹¹⁸ Zie voorbeeld bij DT, p. 40.

¹¹⁹ Zie voorbeeld: Overijssse (DT).

¹²⁰ Op vele plaatsen werden dit Schijt-toponiemen. In Nieuwkerken (Waasland) werd dit veranderd van Schijthoek naar Schuilhoek.

¹²¹ Zie voorbeeld den Rost, DT, p. 186.

weer een speciale betekenis moet hebben gehad. Hier lag in elk geval wel niet de monding van een beek.¹²²

Tussen Velperveld en Gete

In Zittaard zitten de woorddelen 'sith'=vrede, vergadering, ook 'sid'¹²³=rustplaats en 'ard'=stopplaats. In verschillende andere dorpen wordt hiermee een soort heldenveld bedoeld, waar de heldhaftige krijgers een laatste rustplaats kregen of er tijdens hun bewakingsopdrachten om het leven kwamen. Het is ook niet toevallig dat het Netelhof/Noeterhof hier in de buurt ligt. In het Swygervelt kan 'swi'=water zitten.¹²⁴ De Roest ('ross') kon men hier ook terugvinden.

In het Velperveld aan de buurt van de Ijzerbeek heeft er ooit het toponiem Lieve Vrouwezille bestaan. Vrouw kan afgeleid zijn van 'vrone'=verdriet, wat een indicatie kan zijn van rouwende mensen nabij een begraafplaats.¹²⁵ Er bestaat ook een Vrouwenhofken in Velpen.

Aan de Mannekenshaag zitten weer bewakers met 'man'=woning, belangrijk en 'ken'=voornaamste, dus één van de belangrijkste verdedigingsposities rond de nederzetting en het heiligdom van Halen. Toponiemen zoals Holeijk en Eikenrevelt geven ook aan dat hier een uitgangsweg ('ec') in de buurt lag. Het woorddeel hol is af te leiden uit 'holl(t)' wat een doorgang of kuil betekent. En 'hoit, holt' betekent ook een bos.

In de buurt van het Moudeken –hieruit is later Muiken geëvoleerd- met mogelijk 'mud'¹²⁶=haven of 'mon'=mond, lag het oude Paanhuis, ook Boekhout. Namen zoals Boekhout wijzen naar weilanden voor koeien ('boch') in de buurt van een bos ('hoit, holt'). In Paanhuis zit weer het woorddeel 'pann'=mond¹²⁷ en vermoedelijk lag het Paanhuisbos hier niet ver vandaan. Iets zuidelijker liggen de Spijker/Spijkel ('spi'=observeren) en Schayenwachten. Dit laatste is wellicht te herleiden tot scade¹²⁸ en mogelijk dus 'scaven'=houten huis of 'scapad'=uitweg. We krijgen hier dus toch een beeld van de nabijgelegen Velpe, een ondiepe rivier die toch mogelijk transport met kano's toeliet. Was er een soort aanlegplaats waar de bootjes of kano's om een of andere reden dienden te stoppen en kan dit dan de monding-betekenis uitleggen? De verklaring ligt net zoals op andere plaatsen¹²⁹ in Halen meer bij een stopplaats nabij de sacrale plaats Marienrode waar later de vrouwenabdij zou gevestigd worden. Het ging hier weer over een plaats die in de gaten werd gehouden door wachters. Ten noorden van de Spijker lag het Vroenteveld met 'brwnt'¹³⁰=vuil, eerloos in de betekenis van een plaats waar gevangenen terecht kwamen. Ook dit toponiem is passend met de andere namen in de buurt. Vermoedelijk rezen er geschillen met binnenkomende reizigers via de Velpe en werden ze een tijdje vastgehouden.

Het latere gehucht Velpen met centraal het Paanhuis, heeft zijn naam gekregen van de nabijgelegen rivier. De oudste benaming Felepa is te verklaren uit 'vel'=vallei en 'ab(an)'=water. Het valt verder op

¹²² De huidige Pandputweg is een zijstraat van de Zepstraat, en toch wat uit de buurt gelegen van het Gallische Panputte. Met monding kan mogelijk ook een soort stopplaats of eindplaats bedoeld worden, in dit geval uit respect voor het nabije Zitterveld.

¹²³ Zie voorbeeld: Sittertveld, Setteken, Zuttert (DT).

¹²⁴ Zie voorbeeld: Sweynbeer, DT.

¹²⁵ Zie Vrouweneekhoek in Nieuwkerken (Waasland).

¹²⁶ Bv. Muidam, Beveren (Waasland).

¹²⁷ De Vossekotbeek mondde hier in de omgeving uit in de Velpe.

¹²⁸ Zoals in Scadebroeck/Schaeybroeck (Duifhuisveld). Ook Scoudebruch, Schaubroek in Zomergem (Meetjesland) en in Vinderhoute met daar een mogelijke verklaring via 'sco'=ondiepe beek.

¹²⁹ Zie Panput/Zittaard en Onsem/Bokkenberg.

¹³⁰ Met een b-v evolutie en de 'w' die voor de oe-klank staat.

dat de Galliërs eerder spaarzaam waren om plaatsen nabij een rivier of beek, en zo waren er toch veel, de naam van de rivier zelf te geven.¹³¹

De Rotemmolen op de Velve (eigen collectie)

In de buurt van de Rotemmolen op de Velve zijn enkele molen-toponiemen terug te vinden, wellicht zijn deze van middeleeuwse oorsprong. In Rotthem zit 'hem'=huis en 'rot'=rivier, dus weer een van de meer afgelegen woonplaatsen in de buurt van een rivier, wat verwijderd van de nederzetting in het centrum. Het Eekelhof lag hier in de buurt met 'ec'=uitgang dus weer langs een uitgangsweg. In Hoogeussel zit 'hog'=klein en de Lemkensbeemd/Lammekensbeemd verwijst naar 'lam, lem'=bos.

De latere abdij¹³² van Rothem (A) zou gebouwd worden op de Allaertsdries, nu nog altijd een plaats waar drie wegen samen komen en dus een doornachtige toegangspoort vormden om verder te kunnen gaan. Deze plaats was ook aan een rivier 'al' gelegen en vormde een stopplaats ('ard'). De naam Sint-Marienrode die ook voor de abdij gebruikt werd, is een latere christelijke naam voor 'mer'¹³³=rivier en 'rot'=rivier. De Dasheuvel (d+ 'ass, isc'=water) en de Stokbeemd ('stock'¹³⁴=trompetgeschal) vervolledigen weer deze belangrijke strategische plaats aan het water. Gallische krijgers beschikten over een soort blaashorens om bij onraad tijdig een alarmgeluid te maken om de andere krijgers te waarschuwen.

Niet ver van de abdij situeren zich de namen Pollepel en Zwaan. Zwaantoponiemen zijn meestal te herleiden tot 'swi'=water, rivier. De Vossekotbeek ligt in de buurt. Bij Pollepel komt men op een wat creatieve wijze uit bij 'vol, val'=vallei en 'ep'=paarden, dus mogelijk een paardenweide nabij de

¹³¹ Hetzelfde gebeurde bij Yseren aan de gelijknamige beek.

¹³² In het woord abdij zit 'ab' en 'ty', het huis aan de rivier dus. Op deze sacrale plaats is dus later zoals op vele andere plaatsen in de buurt van water, een vrouwenabdij ontstaan in de Middeleeuwen. Het is opvallend hoe steeds dezelfde Gallische sacrale plaatsen werden uitgekozen voor nieuwe kerkelijke vestigingen.

¹³³ Zie voorbeeld Maridries, DT, p. 265.

¹³⁴ Zie verschillende stok-toponiemen bij DT. Dit heeft dus niets te maken met verwijzingen naar het huidige woord stok.

Vossekotbeek. Pollepel was ook een latere huisnaam op die plaats. Het Hemelrijk¹³⁵ hier vlakbij verwijst eveneens naar 'hem'=huis en 'ric'=beschermers. Dus weer een specifieke Halense plaats waar wellicht krijgers te paard een woonplaats hadden.

Opmerkelijk zijn weer twee andere namen hier vlakbij die dit verder onderbouwen: Wouwerken en Nerenhaeck. 'Gwawr'¹³⁶=held zit verborgen in Wouwerken. En in Nerenhaeck moet 'nerh'=dapper, sterk¹³⁷ en 'ec'=uitgang ons toch brengen bij weer een toegangsweg die door heldhaftige krijgers te paard bewaakt werden. Voor Distelbeemd is het nog zoeken naar een verklaring. In Luttelhaag ziet men weer een van de vele verdedigingshagen.

Het Hesbeeckerveld duidt net zoals Overrot en Overdijk een eerder natte omgeving aan. 'Esc'=water, net als 'our' en 'rot'. Zoals al vermeld waren het de vele beekjes die bij de Galliërs een speciale plaats betekenden, in dit geval dus de Vossenkotbeek.

De Roeselmolen lag aan de Velpe in de huidige Zepstraat. 'Ross'=moeras, groene vlakte wat overeenstemt met de natte grasvlakten die bij hoog water ontstonden vlak naast de Velpe. In Zep zit 'sep(a)'¹³⁸ of een plek waar men kon praten of discussiëren. Dit kon allemaal te maken hebben met een toegang via de Velpevallei (dal'=vallei) waar een verdedigingsfront 'blaenou' tot het latere gehucht Blomendale leidde. Vaak werd er op Zep-toponiemen dan bijvoorbeeld onderhandeld over de te betalen tolgelden.

Voor de wat rare naam Truiermanneken naast de Velpe en ten zuiden van de Roeselmolen, is een verklaring te zoeken in t+ru+den+man, met 'ru'=weg met huizen, 'den'=nederzetting en 'man'=hoofd, belangrijk. Gallische woorden werden meermaals gevormd uit een aanwijzend voornaamwoord ('t') en verschillende andere woorddelen, die dan samen één woord vormden waarbij de oorspronkelijke betekenis later zou vervluchtigen. Het duidt in elk geval dan weer op een aantal woonstalhuizen langs de Velpe-oever.

Het toponiem Ansembroek is te verklaren vanuit 'aen'=rivier en 'hem'=huis, dus een woonstalhuis langs de oever van de Velpe, tussen het centrum en de Roeselmolen in.

In de buurt van het Bloemendaalfront lag nog de Stickeleussel en de Winkel. In Stickel zit 'tich'¹³⁹=huis met een voorafgaande 's' als aanduidend naamwoord. Ook in Winkel zit een huis verborgen ('kel' of 'celle') in de buurt van water ('win'). Ook Hoelre/Hoeder/Hulderveld verwijst naar een waterrijke omgeving met waterbronnen. Het woord 'our' betekent inderdaad ook water of fontein. Heulken is dan mogelijk een afgeleid toponiem hiervan.

Eigenlijk was er langsheen de Velpe dus wel wat activiteit, van Rotem, de Allaertsdries, Spijker en Stokbeemd, over het Muiken/Paenhuis naar het Truiermanneken, de Roeselmolen, Zijpe en Ansembroek.

Ook in de omgeving van het Bloemendaalfront was er bewoning en was er ook een belangrijke toegang die bewaakt werd door krijgers te paard, met ook een Luttelhaag en Weedries. De Holeijk was een andere toegang die bewaakt werd door de Mannekenshaag. Eerder hadden we al aan de

¹³⁵ Zie ook Hemelryckdam in Nieuwkerken (Waesland).

¹³⁶ Zie voorbeeld: Wouwer, DT.

¹³⁷ Hetzelfde fenomeen kon worden waargenomen bij Netelhof/Noeterhof/Zittaard en Nederstraat/heiligdom op de Markt. In Vinderhoute (Meetjesland) is er een combinatie Margriete Hans bijk, grietemans bijk, bouwen hans bijk en nederbulck op dezelfde plaats. Mogelijk werden er op deze plaats schapen geofferd en werd er bier gemaakt. Het woorddeel neder wijst dan op offerrituelen bij een begraving van dode krijgers.

¹³⁸ Zie voorbeeld: Zipbeek, DT.

¹³⁹ Zie voorbeeld: Tichelrij, DT, p. 328.

Mettenberg de Wittendries met de Scheidhaag als front. En in het Halens Broek zaten eveneens wachters (Gewad/Toren/Spildoorn).

De naam Etsrike komt van 'et'=oogst en 'ric'=beschermer, dus een graanakker die beschermd werd tegen mogelijke dieven. Deze akker moet dus wat verwijderd gelegen hebben van het eerder natte Ertsenrijksbroek aan de Gete. In de buurt lag Welckaert/Walckaert met mogelijk 'gwell'=traan wat weer wijst in de richting van plaatselijke bronnen die door de Galliërs als een soort wenende Moeder Aarde aanzien werden.¹⁴⁰ Het is opvallend dat dit waterfenomeen nog op andere plaatsen ook voorkomt zoals bij Overdijk, Overrot en Heulken. De Dertelstraat met 'dwr=our' bevestigt dit. Ook op andere plaatsen in Halen is dit bronnenfenomeen waargenomen.¹⁴¹

Het ontstaan van waterbronnen is te verklaren door de waterondoordringbare kleibodem in de Halense ondergrond ten zuiden van de Ijzerbeek. Door een continue waterophoping in de ondergrond kan dan een druk ontwikkeld worden waardoor het water via spleten terug naar boven kan gebracht worden. Het spreekt voor zich dat een dergelijk fenomeen het natuurgodendom van de Galliërs direct opviel.

Bij Scave is het weer 'scaven'=houten huis. Krop kan afgeleid zijn van 'crap'=buit die in beslag genomen werd van indringers. Bij het Tichelhof stond ook weer een huis ('tich').

In Hoorklaken/Hoollaken zien we weer 'our'=fontein en 'laak'¹⁴²=moeras. Dit waterrijke gebied ontstond enerzijds als overstromingsgebied van de nabije Ghetam/Ghete maar dus ook door de talrijke waterbronnen die aan de oorsprong lagen van de plaatselijke beken (Vossekotbeek, Haakbeek, Winkelbeek). In Gete zit 'tam'=rivier en 'get'=bos verborgen, dus derhier die doorheen de bossen stroomt. De plaatsnamen Hasselt ('has'=huis, 'el'=een plek) en Berg (eerder 'berh'=omwalling) spreken voor zich. Bij Landdijk/Landwijk betekent 'land' een oever. Tenslotte is er nog Overhalen met het typische woorddeel 'over'.

De zuidoostelijke bossen van Halen omvatten verschillende bosnamen: Pelsbosch, Kwaadbunderbosch ('qae'=grens), Kindtsbosch ('kin'=voornaamste), ook Keiberg en Ceyenbempt ('cei, cay'=bos). Hier lag ook de Kwade Zille wat samen met Ketelbuetern ('kethle'¹⁴³=hazelaar, 'botteria'¹⁴⁴=uiteinde) toch wijst op een grensgebied. Hier was weer een strategische bewaking voorzien met verschillende hagen ('haga, heia'): Hegge, Dijmmenhage, Lammersheide ('la, lem'=bos), en roepende wachters die dreigend onheil aankondigen ('strakein'=lawaaï maken in Struikstraat en Struikessel). In Varent zit 'varth, varent'=bewaking en de Verberde drie zillen duiden op 'bran'=front.¹⁴⁵ In Hanekop betekent 'han'=hoofd, voornaamste en 'cobb'=overwinning.

Blijkbaar waren er ook enkele waterrijke gebieden zoals de Eendenpoel ('poel'=moeras) en Elfmeren ('afen, fen'¹⁴⁶=water, 'mer'=moeras). De Hazeneussel ('has'=huis) en Wolfspuit ('wol'=hoofd, 'pwth'=huis) geven aan dat ook hier enkele huizen stonden.

Samen met de eerder vermelde fronten, was er dus ook in dit bosgebied een belangrijke verdedigingslinie uitgebouwd.

¹⁴⁰ Bv. Hof ter Welle in Beveren (Waasland).

¹⁴¹ Raborne, Borneussel, 'de borne genaamd het Elskén'. Halverwege de huidige Fonteinstraat was er zelfs tot in de jaren 50 een waterbron waar de mensen uit de omgeving water kwamen halen.

¹⁴² Zie voorbeeld DT, p. 321.

¹⁴³ Zie voorbeeld Ketelhoek, DT.

¹⁴⁴ Zie voorbeeld Boterstraat, DT, p.283.

¹⁴⁵ Berrenen bosschelkijn, ook verberrende bosch in Zomergem (Meetjesland).

¹⁴⁶ Zie voorbeeld Ophalfen, DT, p. 91.

Zelk

Het Zelckerbroek ligt ten noorden van de Demer/Damere ('tam'=rivier en 'ara'=traag) en de Oude Gete. De loop van Gete in de buurt van de Vinnebrug moet dus verder noordelijk gestroomd hebben.¹⁴⁷ Het toponiem Windelbroek kan terugwijzen op 'wint'=haven. In de buurt van Selleke/Sellike/Selke met 'sel'=hut vinden we een paar opvallende toponiemen terug zoals Bruul, Paal, Koutert, Klokkenbeemd. In Paal zit 'paeol'¹⁴⁸=kruiken om te reinigen of water in te doen. Wat 'cloca'=klok in Klokkenbeemd kan weer wat vreemd overkomen maar 'clochan'¹⁴⁹=stenen in een doorwaadbare plaats. In Koutert zit zoals in vele andere kouter-toponiemen het woorddeel 'cau'=omwalde haag. Bruul is een door hagen omsloten terrein, een bos ('brueil, bruel'). Aan de overkant van de Demer lag hier de oude Zelemse (*Salechem*¹⁵⁰, 1108) nederzetting en latere kerk, ook de Sint-Jansberg. Als we hier dezelfde betekenis geven als aan de Sint-Jansbeemd zit we samen met het Paal-toponiem misschien weer in een of ander ritueel dat zich ter plaatse voltrok of werd voorbereid. Hier werd ook de latere kapel en kerk van Zelk gebouwd.

Het is bekend dat bij de Galliërs rivieren niet echt een grensfunctie hadden, en dat men ook de beide oevers tot zijn territorium rekende. Dit kan dus waargenomen worden voor de Demer hier ter plaatse, maar eerder zagen we dit bij de Gete (Overhalen/Landwijk en bij Welkaerd).

In de buurt ligt het Sabelshoff met 'sawell' terug in de betekenis waar bezoekers wat konden rusten om verder te reizen. Er is ook een Kruisblok ('croes'=kruising van wegen) en een Ketel ('kethle'=hazelaar).

Ten zuiden van de Koutert ligt Vogelzang dat uit 'boghén'=moeras, 'el'=plek en 'san'=sacraal tot de betekenis heilig moeras leidt.¹⁵¹ De Musschenzille met 'moss'=moeras en Liebroek ('leih'¹⁵²=water) vormen hier het begin van een langgerekt gebied met natte graslanden langs de oever van de Ketelbeek.

Rond de Boekenberg ('boch'=koe, slachten)¹⁵³ liggen de Lindberg en de Lindhaag.¹⁵⁴ Nog wat zuidelijker graasden er nog koeien in de Boxhorinckgracht¹⁵⁵ in het Liebroek. Of de Wijpenberg ('gwippa'=monding'¹⁵⁶) gezien zijn ligging aan de voet van de Bokkenberg wel een echte 'berg' was of eerder een 'berh' (=versterkte woning) is niet duidelijk nu. Ook het Zelkse toponiem Cuekelberghe is te verklaren als een versterkte woning.¹⁵⁷

De 'bergen' in Halen waren dus getuigenheuvels die gezien hun hoogte toch in aanzien moeten gestaan hebben bij de lokale bevolking. Er zijn geen sporen van bewoning of van akkerbouw waargenomen. De bergen waren vermoedelijk te heilig van aard om er te wonen. Bovendien was de grond er niet zo vruchtbaar daar het zandleem door regen was weggestroomd naar de voet van de

¹⁴⁷ Of is het de Demer die vanaf de Vinnebrug is rechtgetrokken?

¹⁴⁸ Zie voorbeeld: Palinggat in Beveren (Waasland).

¹⁴⁹ DT, p.345.

¹⁵⁰ K. Verhelst, p.44. In Vrasene (Waasland) bestaat er een Salegem, met 'sale'=nobil en 'hem'=huis, dus het huis van een voornaam persoon. In de buurt werd in de Middeleeuwen ook een abdij opgericht.

¹⁵¹ Zie ook Vogelzang in Beveren (Waasland) en...

¹⁵² Zie voorbeeld

¹⁵³ Boeken in Zomergem (Meetjesland).

¹⁵⁴ Lindetoponiemen verwijzen meestal naar een grens met een ander gebied (DT).

¹⁵⁵ Ook horentoponiemen duiden op de rand van iets.

¹⁵⁶ Ook hier weer was geen echte monding van een beek, maar eerder dus een soort stopplaats waar men halt hield, dus een sacrale plaats zoals de Bokkenberg.

¹⁵⁷ Kreckelberghe, later Cueckelberghe in Zomergem (Meetjesland).

berg. Het ritueel dat hier kan hebben plaatsgevonden is het slachten van runderen ('boch') die dan geofferd werden in het centrale heiligdom verderop.

We vervolgen onze tocht naar het huidige gehucht Hontsem¹⁵⁸ met het Luytgardenbosch ('lu'=water) en de Bogaardenstraat ('bon'=einde, 'gwardd'¹⁵⁹=bewaker) als plaatsen die te verdedigen waren. De Dassenaarde verklaart zich vanuit d+as (asc'=water) en 'ard'=stopplaats. (Ketelbeek?) Boeykel is geëvolueerd uit Boedekel met 'bwth'¹⁶⁰=woning. De betekenis van Hoolstraat volgt uit 'holy'¹⁶¹=heilig, als toegangsweg tot de Bokkenberg. In het Proostbosch is 'proff'=offer aanwezig.¹⁶²

Het toponiem Kraaiennest wordt bij D. Timmermans uitgelegd vanuit 'craV'=zandige afzetting in een rivier. Werd hier dan mogelijk het afgezette zandleem vanuit weggespoeld water vanop de Bokkenberg bedoeld?

De sacrale plaatsen en bronnen van Halen en Zelk

Verrassend genoeg blijkt er reeds twee millenia geleden sporen te zijn van een bewoning in deze regio met vooral bossen en overstromingsgebieden langsheen de waterlopen. Tal van toponiemen wijzen in die richting. Haventjes op de Demer (Windelbeemd) en op de Velpen bij het Muiken wijzen op de bevaarbaarheid van beide rivieren die uit het zuiden kwamen.¹⁶³

De Ijzerbeek ligt op de grens van de oude zand- en kleibodems. Vermoedelijk heeft het verschil in waterdoorlaatbaarheid tussen beide bodems ook de ligging van deze beek bepaald. En ook de talrijke waterbronnen die meer in kleibodems ten zuiden van de Ijzerbeek ontstonden werden door de plaatselijke bevolking samen met de 'bergen' als heilig aanzien.

Er zijn tal van sacrale en rituele plaatsen met een groot heiligdom in het centrum, heilige moerassen, de plaats waar later de abdij van Rotem zou verschijnen, het Zittaard-heldenveld, de Bokkenberg waar er rituele slachtingen plaatsvonden, en de oevers van de Demer waar later de kerken van Zelk en Zelem zouden verrijzen.

Dat alles bewaakt werd door Gallische krijgers leren we tenslotte ook uit de vele toponiemen die dit aantonen.

Marc Van Stappen, 2023

¹⁵⁸ Bij het vergelijkbare Hundeslo (Zomergem) ligt de verklaring bij 'onda'=monding (!) en 'lo'=water.

¹⁵⁹ Zie voorbeeld

¹⁶⁰ Zie voorbeeld

¹⁶¹ DT, Hoelstrate, p. 351.

¹⁶²¹⁶² Proeffstrate, Prooststrate, DT, p. 343.

¹⁶³ Zie opmerking bij Geetbets.

